

HÂLET BEY'İN YAZDIĞI MOLLA LUTFİ BİYOGRAFİSİ

Mehmet Korkut ÇEÇEN

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A. B. Dalı,
Elazığ.*

Özet

On dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatında adı geçen Hâlet Bey, klasik edebiyatımız alanında şiirler yazmış; gazete, edebî dergi ve biyografiler yayınlamıştır. Biyografilerinden biri, on beşinci yüzyıl Türk bilim ve düşünce dünyasının önemli isimlerinden Molla Lutfî'ye aittir. Çalışmamızda, sözü edilen bu biyografi ana hatlarıyla tanıtılmış ve Arap kökenli Türk harfleriyle yazılmış eserin yeni harfli Türk alfabesiyle yapılan çevriyazısı verilmiştir. Eser, Türk Edebiyatı'nda biyografi türünün gelişimini gösteren örnek bir metin olmakla birlikte, Hâlet Bey'in edebî kişiliğinin aydınlatılmasına katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: *Biyografi, Molla Lutfî, Mevlânâ Lutfullâh, Hâlet Bey, 19. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı, Nesir*

MOLLA LUTFİ'S BIOGRAPHY BY HALET BEY

Abstract

Halet Bey, frequently pronounced in 19th Century Turkish Literature, adopted Classical Turkish Literature style in his poems and other published works such as newspaper, literature journals and biographies. One of his biographies includes Molla Lutfi, an important name belonging to the 15th Century Turkish Science and Philosophies. In this piece of work, Molla Lutfi's biography has been introduced and the translation of this biography has been provided with the modern Turkish alphabet. The work, a sample text indicating the progress of biography in Turkish Literature, contributes to illuminate the profile of Halet Bey in terms of literature.

Key Words: *Biography, Molla Lutfi, Mevlana Lutfullah, Halet Bey, 19th Century Classical Turkish Literature, Prose*

1. Giriş

Hâlet Bey (d.1837-ö.1878), on dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatı ve kültürünün önemli kişilerindedir. Klasik Türk Edebiyatı sahasında şiirler yazan ve bir divanı olan bu şair, aynı zamanda gazete ve edebî dergi yayınlamış, bazı küçük edebî ve tarihî eserler kaleme almış, tiyatroya dair çalışmalar yapmış çok yönlü bir sanatçıdır.

Molla Lutfî ve Fuat Paşa'nın biyografilerini yayınlamıştır¹. Şemseddin Samî, Hâlet Bey'den bahsederken, bu biyografiler için “Molla Lutfî ile Fuâd Paşa'nın bir tarz-ı latîfde terceme-i hâllerini yazmıştır” (1308: 1916) demektedir.

Günümüze kadar Molla Lutfî ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Eski harfli biyografik çalışmalarda ve tezkirelerde Lutfî'ye dair bilgiler verilmiştir. Yeni harflerle ise, bazı ansiklopediler ve biyografik eserlerde bu bilim adamına dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Lutfî'yi konu edinen, müstakil makaleler, eserler ve lisansüstü çalışmalar da mevcuttur. Orhan Şaik Gökyay'ın “*Molla Lutfî*” adlı eseri, Hoca Sadettin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih* adlı eserindeki yazısı ile İsmet Parmaksızoğlu'nun *Türk Ansiklopedisi*'ndeki ve O. Ş. Gökyay – Şükrü Özen'in TDV *İslam Ansiklopedisi*'ndeki konuyla ilgili yazıları önemli çalışmalardır.² Anılan iki ansiklopedi maddesinde Molla Lutfî'ye dair çok sayıda bibliyografik künye de bulunmaktadır.

Edebiyatımızda biyografi türünün temeli Klasik Türk Edebiyatı'ndaki tezkirelere dayanır. Tezkire geleneğinde sanatlı bir dil kullanılırken Batı etkisinde gelişen biyografi türünde ise sade dil ile beraber öğreticilik ve bilgi verme ön plandadır. Bu iki anlayışı eserinde buluşturabilen Hâlet Bey, bir anlamda geleneği çağdaşla birleştirir. Yazar, sanatlı bir dil kullanarak, eleştirel bir üslupla konuyu işlemiştir. Geçiş dönemi özelliği gösteren on dokuzuncu yüzyıl Türk Edebiyatı'nda gelenekle çağdaş birleştirme özelliği genellikle şiirde göze çarparken Hâlet Bey bunu mensur eserinde meydana getirmiştir. Bir aydın ve sanatçı olarak Hâlet Bey'in Molla Lutfî'ye bakış açısını gösteren bu eser, kullanılan üslup bakımından gerek tezkireler gerekse günümüz biyografilerinden ayrılır. Bu anlamda eser, dikkate şayan ve incelemeye değerdir. Türk edebiyatında biyografi türünün gelişimine ilişkin bir örnek olmakla birlikte, Hâlet Bey'in mensur metinlerdeki üslubunu göstererek edebî kişiliğinin aydınlatılmasına katkı sağlar. Bu çalışma; biyografi türü, Molla Lutfî ve Hâlet Bey hakkında yapılan çalışmaları desteklemek ve daha sonra yapılacak çalışmalara malzeme kazandırmak açısından faydalıdır.

Çalışmada, Molla Lutfî biyografisinin tanıtımı ve çevriyazısı yapılmıştır. “*Terceme-i Hâl-i Mevlânâ Lutfullâh*” adlı eser on dokuzuncu yüzyılda kaleme alındığı için, çevriyazı hazırlanırken Türkçe kelimelerin imlâsı klişeleşmiş kabul edilerek metin günümüz fonetiğine göre hazırlanmıştır. Bu durum sadece vokaller için geçerlidir, konsonlar ise metindeki asli halleriyle bırakılmıştır. Metin içerisinde, alıntılar için kullanılan çift parantez (()) yerine tırnak “ ” işareti kullanılmıştır. Hicri tarihlerin miladi karşılıkları tarafımızdan eklenmiştir. Metin içinde bir hayli satırbaşı vardır; metne sadık kalmak için, orijinal hali çevriyazıda aynen verilmiştir. Ayrıca, metnin sayfa numaraları parantez içinde belirtilmiştir. Arapça ve Farsça sözlerin Türkçeye tercümesi ise dipnotlarda gösterilmiştir.

¹ Fuat Paşa biyografisinin çevriyazısı başka bir çalışmada tarafımızdan yayınlanacaktır.

² Molla Lutfî'yi konu edinen ve bibliyografik bilgiler veren önemli bazı çalışmaların tam künyeleri kaynaklar bölümündedir.

2. Biyografinin Tanıtımı

Hâlet Bey'in Molla Lutfî'ye dair kaleme aldığı biyografinin çevriyazısı, bu çalışmamızın asıl zeminini oluşturmaktadır³. İlk sayfasında “Terceme-i Hâl-i Mevlânâ Lutfullâh” başlığını taşıyan ve yirmi iki sayfadan oluşan söz konusu eser, 1290/1873-1874 yılında yayınlanmıştır. Eser aynı yıl içinde, Hâlet'in yayınladığı Dolâb adlı edebî mecmuada tefrika edilmiştir⁴.

Bu mensur biyografide Molla Lutfî ile ilgili bilgiler şu şekildedir: Yaşadığı dönem, eğitimi, Sinan Paşa ile münasebetleri, bilimsel kişiliği, ruhsal yapısı ve mizacı, yaptığı eleştirilerdeki üslubundan dolayı bazı âlimlerin ve devlet adamlarının kinini kazanması, düşmanlığını kazandığı kişilerin Lutfî ile ilgili ithamları ve bir sözünü yanlış yorumlayarak onu dinsizlikle suçlamaları, Molla Lutfî'nin onlara verdiği cevaplar, ölümüne karar verilmesi ve infaza giderken sergilediği onurlu hâli, ölümünün ardından onun lehine söylenen sözler ve tarihler, Molla Lutfî'nin bir kıt'ası, ona iftira ederek katline sebep olan Hafîb-zâde ile İzârî'nin de bir yıl sonra öldükleri kronolojik bir şekilde sıralanmıştır.

Hâlet Bey'in, biyografiyi hazırlarken özellikle Şakâik'teki Molla Lutfî maddesinden (1989:295-300) faydalandığı anlaşılıyor. Ancak, ele aldığı kronolojik bilgileri sanatlı ve akıcı bir dil kullanarak ustalıkla işlemeyi bilmiştir. Biyografi üç ana özelliğiyle dikkat çekmektedir: 1.Sanat gayesi, 2. Molla Lutfî'nin kişiliği ve mizacının tanıtılması, 3. Eleştirel üslup. Molla Lutfî'nin nasıl bir kişiliğe sahip olduğu, hayata bakışı, ruh hali ustalıkla verilmiştir. Hâlet Bey'in kaleme aldığı bu biyografi aynı zamanda eleştirel bir metindir. Hâlet Bey, Molla Lutfî'nin kişiliğini ve ona yapılan haksızlıkları değerlendirilmiştir.

Eserdeki nesir dili dönemine göre sade ve akıcıdır, aşırı süslü ifadelerden ve zincirleme terkiplerden kaçınılmıştır. Eserin başından sonuna kadar mantıksal bütünlük korunarak konu kronolojik olarak ortaya konulmuştur. Metnin hemen bütününde Molla Lutfî'nin ruh hâli ve mizacı yansıtılmaya çalışılmıştır.

Hâlet Bey'in, verdiği bazı bilgilerden sonra zaman zaman konuyla ilgili eleştiriler yaptığı ve bir senteze gittiği görülmektedir. Konuya uygun yerlerde şiirsel söylemlere başvurulmuştur. Klasik Türk şiirinde kullanılan ıstılahlar ve benzetme unsurları, mensur eserlerde de paralel bir şekilde kullanılır. Metinde de bu duruma sıkça rastlıyoruz:

Molla Lutfî'nin başarılı eğitim hayatı, bilgisi ve kişiliği ifade edilirken (s.4) denizle ilgili ıstılahlardan faydalanılmıştır. Buradaki temevvü-i ziyâ, mevce, sahiltsiz deryâ, dürr-i yetîm, sadefçe sözleri arasındaki uygunluk dikkat çekicidir.

³ Çalışmadaki kısaltmalar; S. “sayı”, s. “sayfa”, C. “cilt” ve **byy.** “baska yeri yok” şeklinde kullanılmıştır.

⁴ Metin, Dolâb mecmuasının 1290/1873-1874 yılındaki şu sayılarında tefrika edilmiştir: S.2, s. 10-11 (Bu sayıda “Saadetli Hâlet Beg Efendi Hazretlerinin âsârındandır” ifadesi altında biyografi verilmeye başlanmıştır); S.3, s. 19-20; S.5, s. 35-37; S.6, s. 43-44.

Hız. Ali hakkındaki ok kıssasında (s.14) tîr, peykân, sehme, hûn-rîz gibi ifadelerin yer alması Klasik Türk şiirindeki okla ilgili ifadeleri hatıra getirmektedir.

Fatih'in vefatıyla ilgili satırlarda (s.5), "fetih" sözcüğünün türevleri kullanılarak iştikak sanatından faydalanılmıştır.

Eserde zaman zaman tasvirler kullanılmıştır. Örneğin, idam için Atmeydanı'na götürülürken Lutfi'nin her halinin, doğru inanç sahibi olduğunu gösterdiğini ve onu seyreden halkın yapılan bu haksızlığa hayret ederek üzüldüğünü Hâlet Bey canlı ifadelerle tasvir eder (s.18-19). Yazar, çizilen bu tablodaki dramatik durumu okuyucuya adeta hissettirir.

Molla Lutfi'ye dair bilgiler veren bu eser sıradan bir biyografi gibi kronolojik bilgileri biteviye bir eda ile anlatmaz. Hâlet Bey'in sade, ama aynı zamanda sanatlı ve coşkulu bir dil kullanarak meydana getirdiği bu eserde, Lutfi'ye ilişkin satırları okuyan bir okuyucu adeta onu görür; kişiliğini ve karakterini yakinen tanır. Lutfi'nin olaylar karşısındaki ruh halini ve insanların bu büyük âlime karşı yapılan haksızlıklardan nasıl rahatsızlık duyduğunu hisseder. Lutfi'nin mizacına ilişkin bazı ifadeler şu şekildedir: Atının yemini kendisi verecek kadar mütevazı olmasına rağmen, karşılaştığı kötü durumlara tahammül etmeyecek kadar özgür ve eleştirel bir tabiatı vardır (s.6-7).

Hâlet, Molla Lutfi'nin eserlerinin orijinalliğini anlatırken, intihal ve taklitten uzak olmasını kişiliğinin bir gereği olarak görür (s.9).

Bütün bu olgunluğunun yanında Lutfi'nin laubali ve latifeli bir üslubu da vardır. Kortantamer (2002:608) onu "laubali, delişmen, hoş yaradılışlı, nüktedân" biri olarak tanıtır. Hâlet Bey, hiç kimseden korkmadan, doğru bildiklerini söylemekten vazgeçmeyen Lutfi'nin çok zeki oluşunun kendi sonunu getireceğini "Mâni'-i rif'at olur âdeme ifrât-ı zekâ" sözleriyle açıklar. Eleştirdiği kimseler ve rakipleri de ona karşı düşmanlık beslemektedir. Lutfi'yi çekemeyip düşmanlık besleyenler onu ortadan kaldıracak kadar kötü niyetlidir (s.12-13).

Hâlet Bey bu eserde eleştirel bir üslup kullanmış, Mollâ Lutfi ile ilgili bilgileri objektif bir şekilde değerlendirerek Lutfi'nin yanında yer almıştır. Bir diğer deyişle, Lutfi'nin yaşadığı çağın eleştirisini yapmıştır. Hâlet Bey, Lutfi'nin bir irfan hazinesi olduğu halde, alçak kimselerin hükmünün geçtiği dünyanın onun gibi bir değeri kara toprağa gömdüğünü söyler. Ancak, manzum ve mensur birçok nitelikli eser bırakmasıyla adının her zaman yaşayacağını belirtir (s.21).

Hâlet'in, hakim bakış açısıyla kaleme aldığı bu eser, kullanılan edebî dil ile adeta Molla Lutfi'nin hayatını konu alan bir hikâye niteliği kazanmaktadır. Noktalama işaretleri ve dipnot kullanımı gibi bazı yenilikler de metinde yer almaktadır.

Eserin ilk sayfası kapak durumundadır; burada eser adı, yazarı, matbaa bilgisi ve yayın yılı yer almaktadır (Terceme-i Hâl-i Mevlânâ Lutfullâh, eser:Hâlet, Bakır-

cıbaşı Mehmed Efendizâde Süleymân Efendinin matbaasında tab' olunmuştur, sene:1290 / 1873-1874). Metin ikinci sayfadan itibaren başlar.

3. Biyografinin Çevriyazısı

Terceme-i Hâl-i Mollâ Lutfî

(2) Fâzıl-ı dil-âgâh Toĸatlı Mevlânâ Luĸfullâh ki Mollâ Luĸfî deyü ma' rûf olup selâfîn-i Oĸmâniyye'niñ sekizincisi Sultân Bâyezîd-i Ġâzî'niñ 'aşr-ı saltanatında müderris-i medâris-i 'ilm ü 'irfân olan 'ulemâ-yı 'uzâmîñ be-nâmı inşâf olunur ise ĸaĸĸ-ı taĸaddüm zekâ' ve zekâveti ĸayşiyetle cümlesinin imâmı idi.

Mevlânâ Luĸfî ibtidâ ümmehât-ı 'ulüm-ı 'âliyyeyi Ebu'l-fetĸ Sultân Meĸmed Hân Ġâzî'niñ h'âcesi olup 875/1470-1471 sene-i hicriyyesinde rütbe-i vezâretle rezânet-i zâtiyyesi taĸdîr ve H'âce Paşa 'unvânıyla şanı tevĸîr buyurulan Sinân Paşa'dan ta'allüm ederek, az zamânda aĸz-i ĸabza-i icâzetle mevĸîf-ı istifâdeden âmâcĸâh-ı ifâdeye vâşıl oldu.

(3) İttîfâĸ ol eşnâda Mevlânâ 'Alâeddîn 'Ali bin Meĸmed ĸuşcu ki 'Ali ĸuşcu laĸabıyla meşhûr ve 'ulüm-ı ri'yâziyyede yed-i beyzâsı müsellemdir, Semerĸand cihetinden Dersa' âdet'e gelip ĸâzret-i Fâtîh ise Sinân Paşa'yı iĸtibâs-ı envâr-ı ri'yâziyyâta mübrimâne müsevviĸ bulunmalarıyla, Sinân Paşa daĸi zümre-i telâmizesinin bâhirü't-temyîzi Mollâ Luĸfî'yi taĸşîl için Mevlânâ-yı müşârün ileyhiñ ma' iyyetine verdi.

Mollâ Luĸfî, isti'dâd-ı Hudâ-dâdîniñ sâ'îĸa-i iĸtidârı sâyesinde 'Ali ĸuşcu'dan 'alâ-cenâhi's-sür'a istifâza-i melekât-ı bedî'a ile şîĸâr eylediĸi âh-ı ri'yâziyi Sinân Paşa'niñ ri'yâz-ı istînâs ü telaĸĸîsine ihdâ edip, Paşa-yı müşârün ileyh mesâ'il-i ĸâmîza-i ri'yâziyyeniñ 'aĸd ü ĸallinde de kemâlini iĸbâlî gibi ĸadd-i ĸâyete götürdü. Mollâ Luĸfî daĸi şü vesîle-i şükrâne ile ĸaĸĸ-ı şâkirdâneyi üstâdâne yerine getirdi.

Bu aralık ĸâzret-i Fâtîh ĸizâne-i 'Âmire'de maĸfûz olan kütüb-i nefiseniñ ki — her biri cevher-i cân gibi erbâb-ı (4) mü'tâla'aya ĸâyât-ı tâze verir - ĸüsn-i muĸâfazası emr-i elzemine me'mûr edilmek üzere 'ulemâdan emîn bir zât-ı kıymet-şînâsîñ intihâbını irâde buyurduĸlarından, Sinân Paşa'niñ tensîbiyle Mollâ Luĸfî, ĸâfîzü'l-kütüb ta'yîn olunarak bu cihetden daĸi ke'tibe-i ittilâ'ına ebvâb-ı medîne-i ĸâĸâyîĸ u daĸâyîĸi ĸüşâde bulup envâ'-ı bedâyi'-i ma' ârif ü fûnunu dest-i ĸânîmetine geçirdi.

(Taĸşîl-i kemâlât kem âlât ile olmaz)

ĸâĸîĸaten Mollâ Luĸfî her yüzden tekmîl-i kemâlât ve tezyîn-i şemâ'il ü aĸlâĸ eyleyerek "derünü temevvüc-i ziyâdan reng ü fer verir dürr-i yetîm-i füyûzât ile şadefçeler gibi meşhûn ve bîrünü tenessüm-i şabâdan ruĸsâre-i tebessüm gösterir mevceler gibi le'tâfet-nümün" olup sîrete sîrete sâĸilsiz deryâya dönmüştü.

El-ĸâşıl Mollâ Luĸfî'niñ luĸf-ı Mevlâ-yı Müte'âl olan kemâline mertebe âlî ise meĸâsin-i taĸ' iyyesi daĸi oña tâlî olup "ĸüyâ şü iki fa'zilet-i celîle tev'emân olarak

farıkları (5) birisinin kesbî, digerinin vehbî olmasıdır.” denilse hoşça bir ta‘ bir olur.

“Cihānda hangi naḥl-i berūmend vardır ki berg ü bār verip sāye şalsın da ‘ākıbet ḥazān görmesin. Felekde hangi necm-i sa‘ādetdir ki zirve-i kemāle ersin de dergeh-i zevāle düşmesin.”

İşte bu kabīlden olarak sā‘iḳ-i ṭālī‘-i mütelevvinü’l-meṭālī‘ Sinān Paşa’nıñ daḥi devr-i iḳbālını idbāra münkalib edip maḳarr-ı iḳāmetini Dāru’s-salṭanat’dan Seferihışār’a naḳl etdi. Zıllıñ cisme olan irtibātı mişillü Mollā Luṭfī daḥi Sinān Paşa’dan ayrılmayıp gölge gibi birlikde gitdi. Vaḳtā ki Ḥazret-i Fātiḥ’in rūḥ-ı pür-fütūḥu ḥıṣn-ı ḥaṣn-i ḥuld-ı berīni de fetḥ ederek civār-ı Fātiḥ’de müstaḡraḳ-ı deryā-yı el-Fātiḥa olup evreng-i ḥilāfete müşārün ileyh Sulṭān Bāyezīd-i şafvet-mezīd cülüs eyledikde, Mollā Luṭfī ḥaḳḳında ‘afv-ı cemīl ü luṭf-ı celīl-i şāhāne erzān ve mükāfāten Bursa’da Yıldırım Bāyezīd Ḥān ve Filibe’de Şihābeddīn Paşa medreseleriyle Edirne’de vāḳı‘ (6) Dāru’l-ḥadıṣ iḥşān buyurularaḳ yevmī kırk aḳce ile tavzīf ve ba‘dehu Şaḥn-ı Semāniyye medārisiniñ biriyle de ḳadri ta‘zīz ve kendi talṭīf olunmaḡla burada tedrīs-i ‘ulūm u fūnūn ile meşḡul iken, Bursa’da Sulṭān Murād Ġāzī Medresesi’ne altmış aḳce vazīfe ile müderris ta‘yīn buyuruldu. Ol ferīd-i ‘aṣr ferve-i kemālāt u füyūzāt dan başḳa müzeyyen-cāme tekellūfünden vāreste, tevāzu‘-pīşe vü ḥayr-endīşe bir taḥrīr-i kemāl-pīrāste olup ḳabā-yı dervīşāne giyinmek mu‘tād-ı müstaḥsenleri bulunduḡu gibi ‘ale’d-devām medreseye ‘azīmetinde atını kendi eliyle medrese ḳapısının ḥaḳḳasına bağlayıp oñüne yem döker ve ‘aṣr-ı evvele ḳadar ders oḳutduḡdan soñra ‘ārif-i bi’llāḥ Şeyḡ Vefā-zāde’niñ semt-i Vefā’daki zāviye-i şerīfelerine giderek, orada daḥi aḳşam oluncaya dek Şaḥīḥ-i Buḡārī naḳl eder idi.

Mollā Luṭfī meydān-ı faẓīletde yekke-tāz bir şeh-süvār iken bindiḡi atınıñ yemine, suyuna kendi eliyle baḳmaḡa ḳadar tenezzül eyler (7) idi. Ammā ṭab‘-ı aḥrārānesi ta‘azzum-heyākil-i feleḡiñ vaż‘-ı vażī‘-i girānına taḥammül edemezdī.

Zer-tār-ı feẓā’ili zīver-i ‘imāme-i şānı iken ‘ulūvv-ı ṭab‘ı ḳabā-yı ‘abā iktisāsına ḳanā‘at eder idi. Ammā bār-ı minnetdir deyü atlas-ı gerdūn-ı dūna nigāḥ-ı raḡbet salmaz idi.

Müşārün ileyh Mollā Luṭfī “vücūd-ı mes‘ūdu zer-i ḥāşşü’l-ḥāşş-i ḥikmetle yapılmış bir maḥfaza-i iḥlāş ve bāl-i bī-vebālī ḥaytū’ş-su‘ā‘-i āfītāb-ı ma‘rifetle ṭoḳunmuş bir fānūs-ı ḳudret ve bir pūşīde-i emānet-i feyż-i iḥtişāş farz olursa müsteḥaḳdır”. El-ḥāşıl müşārün ileyhiñ zāhiri gibi bāḡını daḥi ma‘mūr ve ābādān bir ma‘müre-i ‘ilm ü ṭḳān olup ḥattā kendileri Bursa’da müderris iken bir gün tenezzūḥ eylemek üzre ba‘z-ı e‘izze-i eḥībāsı ile birlikde bir çeşme başına giderler. Bu eṣnāda yular elinde, ṭaḡarcıḳ boynunda bir köylü gelip çeşmeden şü içdikden soñra arḳası üzerine yatar. Mevlānā Luṭfī murāḳabe ḥālinde biraz tefekkūr edip refīḳlerine – Allāhu a‘lem bu adam İnegöllüdür. Ṭavar ḡā’ib eylemiş onu arar. Adı da (8) Sevindik olmalıdır. Ṭaḡarcıḡında nısf etmek ile bir parḳa peynir ve üç baş şoḡan vardır. – dediler; ḥāzīrīn ol adamı yanlarına çağırıp ḥāl ü keyfiyyetinden ve ṭaḡarcıḡında nesi oldu-

ğundan su'âl ederler. Bu adamın verdiği cevâbları fâzıl-ı dil-âgâhın takrîr-i takdîr-i takdîrine mu'tâbık u muvâfık bulmalarıyla engüşt ber-dehân-ı hayret âferin-ü'ân-ı 'îrfân u fazîlet olurlar.

Tercüme-i Şakâyık'da bu vâkı' a-i bedî' a ' aķıbinde "Heme kelâm-ı tû ey râzdâr-ı 'âlem-i gayb / Muvâfık-ı kader est ü mu'tâbık-ı ezel est"⁵ beyt-i ilhâm-bedîdi ve " ' Aceb sırr'ıst sırr-i ehl-i 'îrfân / Ki yek çizî perîşân nîst pinhân // Dil-i îşân çû mir 'ât mücellâ'st / Heme eşyâ der-ü tâbân u peydâ'st"⁶ şî' r-i hâķîkat-müş'iri tekrâr edildikten sonra şâhib-i Hâķâyık u Daķâyık müellif-i Şakâyık – bu kışşayı şîķât-ı kifâtdan istimâ' etmesem taşdıķ etmez idim buyurdular – deyü muharrerdir.

Hâķkâ ki bu kışşa-i hayret-fermâ daķı 'ârif-i müşârün ileyhiñ (9) vicdân-ı füyûzât-ı cevelânının bir dür-bîn-i hâķķa'l-yaķın-i mükâsefe olduĝuna bürhân-ı 'ayandır.

Her nev'-i kemâlât ile muhallâ olan hüsniyyât u hasenât-ı tabî' iyyesi ihtilâs u taklîdden müteneffir ve ihtirâ' vü icâda mâ'il ü muķtedir olmasıyla mü'ellefâtü mütercim-i Şakâyık'ın taşdıķ eylediĝi vech ile âşâr-ı eslâfın hâli bulunduĝu fevâ'id-i mehâsin-i 'avâ'id ile hâli vü mâlîdir ki hepsi kendisinin öz malıdır.

Mollâ Lutfî'niñ cümle-i muşannefât-ı cemîlesinden olarak Seyyîd Şerîf Cürĉânî'niñ Miftâh'ma ve Hâşîye-i Şerh-i Me'tâli'a havâşî-i bedî' ası olduĝu gibi, müşârün ileyh Seyyîd Şerîf hazretlerine bahş-i mevzû'da yedi es'ile îrâd edip Seb'a Şidâd adlı ve ĝâyet tatlı bir risâle-i aşıle te'lif eylemişdir ki bu su'âllerin i' tâ-yı ecvibesinde, Mollâ 'Îzârî sa'y-i mevfür eylediyse de bi-hâķķın muvaffâķ olmadıĝını ve mevzû'ât-ı 'ulümü beyân üslûbu üzre 'ulüm-ı şer' iyye ve 'ulüm-ı 'arabiyyenin aķsâm u aşnâfını zikr edip yüz kadar (10) fûnûn-ı hikmet-nümünü bir risâlede ĝâyet muhîķķâne ve nihâyet mudâķķiķâne ta'rîf buyurduĝunu mütercim-i Şakâyık tenmîķ ve bu fâzılın şü resâ'il-i fezâ'ilinden başķa hîç eşeri olmasa idi bunların bir dânesi bile 'îrfân u fazîletine ve îķân u meziyyetine bürhân-ı bedî' ü'l-beyân bulunduĝunu taşdıķ eylemişdir.

Hâķķâten Mollâ Lutfî'niñ bu yukarıdan beri 'alâ-ķadri'l-îmkân 'arz-ı şâhîfe-i tibyan eylediĝimiz kemâlât-ı füyûzât-ı beyyinâtına nisbeten her bir eşer-i belâĝat-ı mübeşşiri âyât-ı fazl u kemâl olsa çok mudur? Nice âşâr-ı ber-güzîde ki her biri mîzâb-ı kilik-i üstâd-ı küllden dür-dâne gibi dökülmüşdür. Böyle dürer-i ĝurer ĝuş-ı felege âvîze-i tekrîm olsa lâyıķ mı degildir? Nice zer-târ-ı pesendîde ki kâr-ı kefi isti'dâd-ı kâmilde kâlâ-yı şâhâne gibi toķunmuşdur. Düş-ı felege ferve-i ta'zîm olsa revâ-yı hâķķı mı olmaz? Buĝârî-i Şerîf'e ve Telhîş-i Miftâh'a şerĝ yazıp 'İlm-i âdâba müte'allıķ risâle-i nefîse taşnîf ve Ferec Ba'de's-şidde nâm kitabı Türkçeye tercüme eylediĝini Dülger-zâde Meĝemmed Çelebi naķl eder.

(11) Fâzıl-ı müşârün ileyhiñ bu rütbe-i kemâliyle berâber meşrebi lâ'übâlî ve laķife inşirâh-ı bâli idi.

⁵ Ey gayb âleminin sırdaşı, senin her sözün kadere ve ezel bilgisine uygun düşer.

⁶ İrfan ehlinin sırrı şaşılacak/ilginç bir sırdır. Hiçbir şey karışık, gizli değildir. Onların gönlü parlak/cıllı bir aynadır. Orada her şey açık ve aydınlıktır.

Leṭā'if-i nādiresinden biri Hāzret-i Fātih Şah'n-ı Şemāniyye'de müderris olan sekiz zāta Kütüb-i Sitte ile Şihāh-ı Cevherī ve Tekmile ve Kāmūs ve bunların emşālini cem' eylemelerini emr buyurmuşlar idi. Bu zātlardan biri, Uşlu Şücā'addīn olup bir gün Mollā Luṭfī ile ḥamāmda buluşarak lügata müte'allık bahs ederler iken, Şücā' her satır başına 'ālāmet-i şekk vaz' ediyorum demesi üzerine, Mollā Luṭfī daḥi – bilā-tevaḳḳuf vākı' a ben de şekk eyliyor isem de siz benden daha eşekk imişsiniz diye laṭife eylemiştir.

Leysī Çelebī ki Sulṭān Bāyezīd devrinde defterdār olup tebdīl-i ṭarīk eylediği hālide 'ulemā ile imtiḥāna yeltendiğinden Mollā Luṭfī, Leysī Çelebī'ye ḥiṭāben – Mevlānā seniñ ismiñ ef'āl-i nākışadandır. Ef'āl-iñ daḥi noḳşān-ı tām ile nākışdır. Bizim ortamızdan çıkmış iken yine imtiḥān arzusunda bulunmak 'abeşdir. Var 'ālimleriñle ḥesāb-iñ gör – demiştir.

(12) Hāşıl-ı kelām müşārün ileyhiñ bu mişillü leṭā'if-i şūḥāne vü nevādir-i nāzikānesine gāyet olmayıp ancak, ṭab'-ı ḥürriyyet-perverānesine müdāhene bār-ı girān ve edā-yı kelām ḥaḳḳında cerü'l-lisān olmasıyla etrāb u emşāline ve ḥattā ṭarīkiñ ricāline bile ser-fürü vü 'arz-ı dürüg-ı dü-rü eylemez idi.

Zāten tāb-ı āfitāb-ı kemāli çeşm-i ruḳabāsını ḥire-nāk-ı ḥıkd ü ḥased eyledigiğinden müterāḳkiyān-ı süllem-i ṭarīkatiñ me'lūf oldukları merāsinden rū-gerdān olduğundan tekellüfāt-ı dil-firbāne ki zamāne-perestān için menzile-i iḳbāldir ve ḥaḳḳat-şināsān için mezbele-i zevāldir.

Oña, ya'nī müdārā vü müdārāta 'adem-i mübālātı raḳībān-ı naḥvet-fürüşāniñ müriş-i mübādātı olur ve mirvaḥa-i aḡrāz-ı fāsıde ile bütün bütün nā'ire-i nefسانیyyet ü 'adāvetleri 'alevlenir.

(Māni'-i rif'at olur ādeme ifrāt-ı zekā)

Hükmünce müşārün ileyhiñ farṭ-ı zekā vü ḳanā'atle ḡināsı (13) be-taḥşiş rāsime-i tenezzül ü tezellülden ittiḳası rif'atine māni' degil, helākine bā' iş oldu.

Çünkü bālāda daḥi yazıldığı üzere Mollā Luṭfī'yi çekemeyenleriñ ḳalbleri marāz-ı ḡarāzla ma'lūl ve bī-çāreniñ āb-ı revān-ı ḥayātına maḡlūl olduğundan bu'z u ḡayz-ıñ sī'āyet-i bātılānesini kisve-i ḥaḳḳat bürüyüp bir dā'ıye-i vāhiye tedārikiyle vücūd-ı nā-dirü'l-mevcūdunu ortadan ḳaldırmağı taşmīm eylediler ve icrā-yı zamir-i mażarra fırsat-bīn oldular.

Eşāḥ rivāyet üzere, Mollā Luṭfī her vaḳt miyān-ı hālede bedr-i etemm gibi ṭullābı arasında ḥaḳḳa-i tedrisi tenvīr buyurdıklarında, ādet-i seniyyeleri evvelā taḥdīs-i ni' met olarak Buḥārī-i Şerīf'den naḳl-i eḥādīs-i nebeviyye-i münife edip ba'deḥu derse başlar ve kemāl-i ihlāş-ı cenān ü şevḳ-i vicdān ile gözlerinden ḳanlı ḳanlı yaşlar döker idi.

(14) Bu vech-i vecīh ile bir gün fāzıl-ı müşārün ileyh rişte-i taḳrīre tanzīm-i derār-i

Buḥārî ederler iken sevḳ-i kelâm icâbinca hikâye buyururlar ki – Esedü'llâhu'l-Gâlib 'Alî ibn Ebî Tâlib Kerreme'llâhu Vechehu Ḥâzretlerine bir ğazâda tîr-i ḥün-rîz işâbet edip eşnâ-yı kerr ü ferde şikest olan ucu beden-i feyẓ-â-feyẓ-me'meninde kaldı. Peykân-ı dem-feşânının te'sîrinden İmâm-ı Cenâb-ı 'uluvv-elḳâb muẓtarib olup o [â] teş-pâreyi mişkât-ı cism-i meyâmin-pîrâmeninden cerrâḥlar iḥrâc etmek kaçad eyledikçe ızhâr-ı süz-ı derûn buyururlar idi.

Cenâb-ı İmâm-ı Âlî-nihâd cerîḥa-i peykân-ı sehm ile derhem iken ber-mu' tād namâz ile meşġul olup bârgâh-ı aḳdes-i İllâh'a mütebettil olduklarında cerrâḥlar derhâl ol ḥurde-i tîr-i helâhil-te'sîri çıkardılar. Ammâ Ḥâzret-i 'Alî raẓiya'llâhu 'anhu renc ü elemden ḳat' a bir şey ḥiss buyurmadılar.

Mollâ Luṭfî işbu rivâyet-i hikmet-gâyeti îrâd eyledikten soñra (15) bir âh-ı cângâh çekip ve mecrâ-yı dîde-i Ḥâḳḳ-dîdesinden eşk-i ḥün-âmîz aḳıdıp "Ḥâḳḳat-i ḥâl-i şalât budur, yoksa bizim kıldığımız 'amel ḳuru kıyâm u inḥinâdır; onda fâ'ide yokdur." diyerek kemâl-i tebettül ile edâ-yı farîza-i şalât eylemelidir vâdilerinde ḥulûş-ı ḳalb ile namâzın vücûb-ı îfâsını ma'a't-teşvîḳ beyân buyurdular.

Mevlânâ-yı müşârûn ileyhiñ ruḳabâ-yı kemâl ve ḥuşamâ-yı iḳbâli olup gûşe-i târîk-i inşâf-târîkde fîrşat gözedenler şu mev'ıza-i ḥaseneyi icrâ-yı ğarâz-ı ḥâḳḳ-nâşinâsâneye bahâne ederek, ol ḥ'âce-i kâmile isnâd-ı ilḥâd ile ilḥâd etdiler ve meclâ-yı mücellâ-yı feyyâzânesini küfr ile berbâddır diyerek güft-gûlar icâd eylediler.

Bu ḥaber beyne'n-nâs pek ziyâde şâyi' olarak Sulṭân Bâyezîd'in sem' -i ḥümâyünuna ḳadar vâşıl olmaġla ḥâzret-i pâdişâh-ı dâd-iktinâh – şu ḥuşuş şaḥîḥ degildir, güzelce görülsün – diye irâde buyurdular. (16) Binâ'en 'aleyh 'ulemâdan Muḥyiddîn ki (Ḥâṭîb-zâde) demekle meşhûr ve Ḳâsım-ı Germiyânî ki ('İzârî) laḳabıyla ma'rûfdur. Bunlar ile Mevlânâ Efzaladdîn Ḥüseyinî ve Mevlânâ Meḥemmed eş-şehîr bi-Aḥaveyn ve sâ'ir ehâlî-i iḳbâl-ḳarînden mürekkeb 'aḳd-i encümen-i tefîṭş olundu.

Ancaḳ Ḥâṭîb-zâde ḥod-pesend ü mübâḥşede âzamet ü 'inâdı bî-mânend olduġu mişillü, 'İzârî'niñ daḫi yukarıda bahşi geçen şekk mes'elesinden Mollâ Luṭfî'ye dilgîr olmadıġı meşḳükdür.

Bu encümen Mevlânâ Luṭfî'yi iḥzâr edip ol fâzıl-ı bi-müdâniye ḥiṭâben "Seniñ Cenâb-ı Me'âlî nişâbın ḥafiyü'l-eltâf, mazhar-ı luṭfu olup derûn-ı feẓâ'il-i maḳrûnuñ, ḥizâne-i leṭâ'if-i ma'ârif iken câdde-i hidâyetden ḥurûc edip tarîḳ-i zâlâlete taṭarruk eylemişsiñ, bunuñ ne luṭfu vardır"⁽¹⁾ dediler.

⁽¹⁾ Çifte ḳavsdeki 'ibâre Tercüme-i Şakâyîḳ'dan alınmışdır.

(17) Mollâ Luṭfî daḫi "Mâ câ'e min 'indi'llâh'a îmân u taşdıḳim muşaddaḳ ve faşlu'l-ḥiṭâb-ı Kitâbu'llâh'da mektûb olan evâmir ü nevâhî ḥâḳḳında taḫḳîḳim muḥâḳḳaḳdır. Esâs-ı dîn-i İslâmım ṭârem-i seb' -i şidâd gibi ḥalelden ḥâlî ve mühr-i ḥüsni-i i' tîḳâdım şeref-i zevâlden 'âlidir. Mezâḳ-ı diyânetim zehr-i mürr-i ilḥâd ile

telh-kām olmayıp niyyāt-ı aķide-i pākım çüb-ı ihtimāl-i ŗirk ü küfrden ŗāfdır. Bu huŗuŗda benim için ŗöylenen ŗöz kizb ü meyn ü lāfdır. Hāŗā bende küfr ü ilhād ola ve mā yekfuru bihi ille'l-kāfirün⁷ ”⁽¹⁾ cevābını verdi. Bālāda zikri sebķ eden meclis-i feyz-i enīsde bulunanlar encümen-i tefiŗŗde “Namāz dedikleri ķuru kıyām u inhinādır, oña ‘ibret yokdur.” dedi, diyerek müŗārün ileyh Mollā Luţfi’niñ emri-i ‘ibādetde tenbīh ü tebettül ü ihlāŗı mütezammın İrād buyurdıkları kelāmını hilāf-ı vāki‘ naķl ile müŗārün ileyhiñ ilhādına bir ėaylı kesān ŗehādet etdiler.

Mollā Luţfi, ol ŗuhūd-ı meŗhūdü'l-butlāniñ ŗehādet-i

⁽¹⁾ Çifte ķavsdeki ‘ibāre Tercüme-i ŗakāyık’dan ‘aynen alınmıŗdır.

(18) vāki‘ alarımınñ hilāf-ı ėaķķ ve kizb-i muėaķķaķ olduğunu beyān ile cerėa ibtidār eyledikçe ‘ulemā-yı encümen “ŗu ŗāhidlerin ŗehādetleri ŗer‘an maķbül ve bi-zim yanımızda ma‘müldür.” deyip mücibini tenfiż ü imzā ve (es-Seyf ü mehėā’ü’z-zünüb⁸) medlülunca ŗemŗir-i siyāsetle ķatlini taŗmīm eylediler. Huŗuŗŗan ėaţib-zāde ile ‘İzārī, bilā-tavaķķuf ve bī-muėābā ķatline emr edip ibāėe-i irāķa-i demine ėükm etdiler. Lākin Mevlānā Efzāladdīn ve Mevlānā Aėaveyn tereddüd eyleyip bī-muėābā binā’u’llāhiñ i‘dām u ifnāsına ėükm eylemege cür’et edemeyerek nā-ėaķķ ķatlı eylemekden ihtirāz u ictināb buyurdular.

ŗu huŗuŗ-ı inŗāf-güdāz ėuzūr-ı Hümāyün’a ‘arz olunduķda Sulţān Bāyezīd, ŗarīķ-i tedķīķ ü taėarrīye ba‘de’s-sülük icmā‘-i ‘ulemā ile ‘amel buyurup bu ‘azīmete ruŗŗat verdiler. İcrā-yı ėükm-i ķazā cereyān için 900 senesi rebī‘ ü’l-āėiriniñ yigirmi beŗinci ŗalı ėünü / 23 Ocak 1495, Mollā Luţfi iķāmetgāhından Atmeydāni’na ėötürölür iken yolun iki geçidinde (19) ŗuranları derün-ı fezā’ıl-meŗhünunuñ sü’-i i‘tikāddan pāk u nūr-ı İmān ile tāb-nāk olduğuna ve Allāh’ınñ vaėdāniyyetini muķırr ve ŗer‘an inkārı lāzım olanları münkir bulunduğuna iŗhād eyler ve siyāset yerine varıncaya ķadar nāŗıye-i ŗabihāŗında ėavf u ėaŗyetden eŗer olmayıp bārīķa-i felāė u ŗalāė leme‘ān eyleyerek kelime-i tevėīd ü tekbīri yād eder ve ŗevķ-i ėubbu’llāh ile ķan ağlar idi ve ėaėķ ise kimi nālān ü kimi ėiryān olarak kemāl-i ėayretle baķarlar ve bu ėāl-i melāl ile yüreklerini ėayf-ı āteŗe yaķarlar idi.

Vaķtā ki siyāsetgāhda seyfi-ŗer‘ ile ėadd’-i ķatline mübāŗeret olunduķda Mevlānā-yı müŗārün ileyh bī-pervā baŗını meydāna ķoyup boyun verdi ve cellād-ı bī-emān-ı felek daği tėė-i ėün-ėārı çekip ķanına ėirdi.

Rivāyet olunur ki maėfūr-ı müŗārün ileyh Mevlānā Luţfullāh’ınñ ser-i mübāreki bedeninden cüdā olunca, hümā-yı rūėu mānend-i refref-i cinān Atmeydāni’ndan ėülŗen-i na‘īme irėā-yı ‘inān eylediği ŗırada lisān-ı tevėīd-cevelānından ėül-bang-ı kelimeteyn-i ŗehādeteyn (20) ŗādır oldu ve Eyyüb-ı Enŗārī civār-ı rağmet-niŗārında defterdār merėüm Maėmüd Çelebi’niñ meŗcid-i ŗerīfi ķurb-ı ėufrān-ı ķarībine defn olundu.

⁷ Sadece kāfirler inkār ederler.

⁸ Kılığ ėünahları temizler.

(Raḥmetu'llâhî 'Aleyhi ve raḥmeten vâsî'aten⁹)

Ḥazret-i İmâm 'Alî'niñ Oḡ Fıkrası, Mollâ Luṭfî'niñ eşnâ-yı dersinde taqrîr eylediği üslûb-ı riyâ-meslûb vech ile naql olunmayıp ḥilâf-ı vâқи' iḥbâr eyledigini mü'ellif-i Şaḳâyıḳ'ıñ ammîsi Mevlânâ Kıvâmeddîn Ḳâsım bin Aḥmed bin Meḥemmed Cemâlî ḳasem ederek beyân eder.

Müşârün ileyhiñ şu şüretle âzim-i dâru'n-na'îm olduğunu meşâyiḥ-i 'izâmдан 'ârif bi'llâh Şeyḫ Muḫyiddîn Kocavî ḥazretleri iştiklerinde Mevlânâ-yı merḥûmuñ ḥâlişü'l-fu'âd ve şaḫîḫü'l-i' tiḳâd olduğuna ben şehâdet ederim buyurdular.

Mollâ Luṭfî'niñ ḥîn-i ḳatlinde ol 'aşrıñ asdıḳâ-yı müverriḫînininden biri (Ve leḳad mitte şehîden¹⁰) ve ba'z-ı şu'arâ-yı ilhâm-âşinâ da (21) (telefe nefsun nefis¹¹) ve (ḥilâf-ı vâқи' bûd¹²)u târiḫ bulup, diğeri bir edîb-i Lebîb daḫi bu kıt'ayı söylemiştir.

İftihâr-ı fuзалâ Luṭfî-i maḳtûl ki o

Bûd der-cümle fezâ'il be-heme mülk ferîd

Çünkü ehl-i ḥased ü-râ zi-ta' aşşub küştend

Geşt târiḫ-i vefâtes (ve leḳad mâte şehîd)¹³

900/1494-1495

Netîce-i kelâm Mevlânâ Luṭfullâh bir nâdire-i devrân ve defîne-i 'irfân iken dehr-i sifle-perver, 'âḳıbet onu da ḳara ṭoprağa defn etdi.

Ammâ bunca te'lîfât ü taşnîfât-ı ḫayriyye vü nâfi'a ve manzûm u menşûr âşâr-ı nefise vü bedî'a ile 'âlemde nâminı ber-ḫayât bıraḡıp öyle gitdi.

İşbu kıt'a-i laṭife cümle-i eş'ârındandır:

'Aşḳuñ ḳopuzın¹⁴ yine çalayım mı ne dirsın

'Âlemlere âvâze şalayım mı ne dirsın

(22) Rûsvâ-yı cihân olmaḳ için şîşe-i 'ârı

Ne ola gerek ṭaşa çalayım mı ne dirsın

9 Allah'ın geniş rahmeti onun üzerine olsun.

10 Şehit olarak öldün.

11 Pek beğenilen/değerli bir şahıs vefat etti.

12 Gerçeğin tersi meydana geldi.

13 Bütün faziletlerde bütün ülkede tek idi; onu kıskananlar taassuplarından dolayı onu öldürünce, onun vefat tarihi (ve leḳad mâte şehîden=Şehit olarak öldü) oldu.

14 Metinde "kapuzın" şeklinde geçen ifade "kopuzın" şeklinde olmalıdır. Hadâ'ıku's-Şakâik'da (Mecdi, 1989:300) da bu şekilde geçmektedir.

Haṭīb-zāde minvāl-i meşrūh üzere Mollā Luṭfī'niñ katline hūkm eyledikten şonra bu hūkmüñ şuduruyla iftiḥār ederek “el-minnetü li'llāh kitābımı onuñ teṭāvül-i dest-i redd ü naẓar-ı i' tirāzından ḥalāş eyledim. Zīrā ol kişi benim kitābımı tezyīf etmege ṭoğrulup, ḥaṭālarını yazıp çizmege ḥāme gibi bel bağlamışdı.” dedigini Şakāyık yazar.

Şāyān-ı diğkattir ki kitābımı dest-i ta' rīzinden kırtardım diyerek, Luṭfī-i mazlūmuñ katline teşeffī-yi şadr iden Haṭīb-zāde daḥi pençe-i ecelden yakayı kırtaramayıp ' İzārī ile birlikde Mollā Luṭfī'niñ arḫasından, ya' nī 901/1495-1496 senesinde encümen-i fenā-yı kāmraniden maḥkeme-i kübrā-yı ' adl-i şamedāniye naḫl-i da' vā-yı beşeriyet eylemişlerdir.

İllā küllü şey'in mā-ḥalā Allāh bāṭıl

Ve küllü na' imin lā maḥālete zā'il¹⁵

4. Kaynaklar

1. Ayduz, Salim, “Lutfi (Molla)”, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY Yay., C.2, İstanbul 1999, s.48-49.
2. *Dolāb*, (S.:2,3,5 ve 6), byy., 1290.
3. Gökyay, O. Şaik, *Molla Lutfi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
4. Gökyay, O. Şaik-Şükrü Özen, “Molla Lutfi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul 2005, s.255-258.
5. Hālet, *Terceme-i Hāl-i Mevlānā Lutfullāh*, byy., 1290.
6. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, C.5, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s.213-216.
7. Kortantamer, Tunca, “Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., C.11, Ankara 2002, s.605-621.
8. Mehmed Mecdi Efendi, *Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, *Hadâ'iku's-Şakâik*, C.1, (Neşre Haz.:Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s.295-300.
9. Parmaksızoğlu, İsmet, “Lutfi Molla”, *Türk Ansiklopedisi*, C.XXIII, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1976, s.103-104.
10. Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C.3, İstanbul, 1308.
11. Unat, F. R., *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

¹⁵ Allah dışında her şey boştur ve her nimet de kesinlikle yok olacaktır.